

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова**

БОГДАНОВА ІНГ А В А С И Л І В Н А

УДК 808.2-563

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА
КАТЕГОРІЯ ЛОКАТИВНОСТІ
У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ**

10.02.02 - російська мова

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ 1998

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти України.

- Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Селіванова Олена Олександрівна,
Черкаський державний університет
імені Богдана Хмельницького,
декан факультету російської філології .
- Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук, професор
Черторизька Тетяна Купріянівна,
Інститут мовознавства імені О.О.Потебні,
провідний науковий співробітник,
- кандидат філологічних наук
Сидоренко Валентина Олександрівна,
Ніжинський державний педагогічний
університет імені М.В. Гоголя, доцент.
- Провідна установа: Київський державний лінгвістичний
університет, кафедра фонетики і граматики
слов'янських мов, Міністерство освіти
України, м.Київ.

Захист відбудеться « 25 » грудня 1998р. о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (252601, м.Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, м.Київ, вул.Пирогова, 9).

Автореферат розіслано « 25 » листопада 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.П. Вишневська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальною проблемою сучасного мовознавства є дослідження мовної інтеріоризації дійсності через концептуальну систему понять, що конвенційно фіксуються у свідомості мовців на підставі образів та уявлень. Проблема мовної об'єктивації світу знаходить відображення у перспективній нині теорії картини світу (Г.В.Колшанський, О.С.Кубрякова, Б.О.Серебренніков, Т.В.Цив'ян, О.С.Яковлева та ін.).

Оскільки людина ідентифікує себе у світі через систему параметрів (часу, простору, оцінки, процесу, субстанцій тощо), значущим є висвітлення механізму відтворення мовою цих ознак людського світобачення. Одним з найбільш вагомих показників при цьому є просторовий (локативний) конкретизатор.

Локативність характеризується як універсальна мовна категорія, що репрезентується сукупністю мовних моделей: елементів системи та мовленнєвих конструктів, які використовуються у дискурсі (тексті) і опосередковують інтеграційно-когезійні відношення.

Застосування загальнолінгвістичної методології функціоналізму до дослідження мовних просторових знаків виводить проблему функціонально-семантичних угруповань локативності на якісно новий рівень спрямованості аналізу просторових мовних засобів на мовленнєву комунікативну діяльність у сукупності всіх її складників: когнітивну сферу мовців, прагматично-антропоцентричні, аксіологічні чинники тощо.

Вивчення просторових відношень в сучасній лінгвістиці зумовило накопичення значного теоретичного потенціалу: розглянуто окремі групи локативів у різних мовах (К.П.Акулова, М.В.Бадхен, Л.О.Білоконенко, Є.Ю.Владимирський, М.В.Всеволодова, О.Н.Журинський, З.І.Іваненко, Н.В.Жигилій, О.Є.Кібрик, Г.Є.Крейдлін, Є.Кржижкова, Ю.О.Левицький, М.Г.Сенів, Й.А.Стернін, Г.М.Шелемеха та ін.); проведено зіставний аналіз певних засобів локативності (Х.О.Артикова, О.В.Безугла, Л.М.Бойко, Т.С.Горєлова, І.Пете, Є.Н.Сметаніна, Н.С.Степаненко та ін.); висвітлено проблему діахронного аспекту засобів локативності (Т.П.Ломтев, В.Н.Топоров, К.І.Ходова, М.О.Шелякін та ін.); охарактеризовано функціонування мовних одиниць як позначень просторових відношень у текстах різних функціональних стилів (Л.В.Васильєва, Т.С.Горєлова, Н.К.Данилова, С.В.Котоянц, Т.Б.Хачиян та ін.); досліджено використання локативних значень в системах штучного інтелекту (Є.Ю.Кандрашина,

Л.В.Литвинцева, Д.О.Поспелов, О.С.Наріньяні, Л.Б.Нісенбойм та ін.).

Сучасний функціональний підхід являє собою не лише стратифікацію різнорівневих засобів позначення одного змісту (польове моделювання), але й аналіз їхнього функціонування у тексті, мовленні (О.В.Бондарко, В.Г.Гак, Н.О.Слюсарєва, М.О.Шелякін, Ф.С.Бацевич, О.П.Загнітко, Л.П.Іванова, О.В.Лещак та ін.).

Незважаючи на значну кількість наукових робіт, у яких ґрунтовно досліджуються певні засоби вираження просторових відношень у російській мові, дотепер остаточно не розв'язаними залишилися питання загальної стратифікації та систематизації локативів, їхньої концептуальної організації, взаємодії та інтегрованості засобів локативності у тексті та доповнюваності функціонально-семантичного поля (ФСП) мовленнєвими просторовими конструктами. Отже, **актуальність дослідження** засобів локативності як інтегрованої єдності мовних і мовленнєвих компонентів ФСП у сучасній російській мові та їхнього функціонування, що, з одного боку, суттєво доповнює компонентний склад самих функціонально-семантичних полів, а з іншого, дозволяє встановити множинність функцій мовних одиниць та їхню взаємодію в процесі мовлення, забезпечується загальною орієнтацією на методологію функціоналізму та функціональний підхід до аналізу мовних явищ із використанням надбань нині перспективних у лінгвістиці когнітивної та комунікативної наукових парадигм.

Метою дисертаційної роботи є комплексний аналіз функціонально-семантичної категорії локативності у сучасній російській мові на підставі польового моделювання мовних та мовленнєвих засобів локативності та висвітлення їхньої функціональної взаємодії у художньому тексті.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Встановити інтеграційний зміст та концептуальну структуру категорії локативності, охарактеризувавши співвідношення між концептуальним значенням просторовості та його відображенням у вербальному коді.
2. Описати структуру мовного ФСП локативності у сучасній російській мові, визначивши функціональні позиції та семантику його компонентів за принципом матриці.
3. Охарактеризувати семантичний потенціал та місце мовленнєвих засобів локативності у структурі ФСП.
4. Дослідити функції компонентів ФСП локативності у художньому тексті та їхню взаємодію на підставі текстової категорії топосу.

5. Проаналізувати інтеграційно-когезійні зв'язки засобів локативності у художньому тексті.

Об'єктом дослідження є засоби позначення просторової семантики у сучасній російській мові.

Матеріал дослідження охоплює близько 10 тисяч різнорівневих одиниць з семантичним компонентом локативності, виявлених шляхом суцільної вибірки із «Словаря современного русского литературного языка» у 17-ти томах та «Словаря русского языка» в 4-х томах, а також мовленнєвих конструктивів, вилучених з художніх текстів російської літератури ХХ століття.

Методи дослідження. У дисертації застосовано функціональний підхід до аналізу мовних явищ у вигляді комплексної методики: функціонально-польового моделювання, компонентного, текстово-інтерпретаційного та інтроспективно-концептуального аналізу.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає:

- у загальній стратифікації та систематизації засобів локативності у сучасній російській мові та мовленні у вигляді ФСП локативності;
- в аналізі концептуальної моделі просторових відношень у ментальному лексиконі носіїв російської мови;
- в описі мовленнєвих конструкцій локативності, визначенні їхніх семантичних ознак та місця у структурі ФСП;
- в обґрунтуванні текстової категорії топосу на підставі дослідження взаємодії та функціонування засобів ФСП локативності у художньому мовленні;
- у характеристиці когезійно-інтеграційної природи та функцій засобів локативності у художньому тексті.

Теоретичне значення дисертації полягає у комплексному дослідженні засобів локативності у сучасній російській мові та мовленні, їхньої концептуальної організації у свідомості мовців та взаємодії і функціонування у художньому тексті, що може стати основою для інших функціонально-семантичних досліджень мовних та мовленнєвих явищ, моделювання функціонально-семантичних полів російської та інших мов, а також текстової інтерпретації функціональної природи компонентів польової стратифікації мови. Висновки та результати дисертаційної роботи є матеріалом спецкурсів з функціональної лінгвістики, когнітології, теорії тексту, комунікативної лінгвістики.

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання її матеріалів при читанні курсів сучасної російської мови та загального мовознавства, у практиці викладання російської мови як іноземної, перекладацькій діяльності, лінгвістичних спецкурсах та спецсемінарах, при написанні курсових, кваліфікаційних та дипломних робіт з мовознавства, а також застосуванням принципів аналізу при моделюванні інших ФСП у різних мовах.

Апробація дослідження. Основні ідеї та результати дисертаційної роботи знайшли відображення у публікаціях автора, а також у наукових доповідях та повідомленнях на Всеукраїнській науковій конференції «Функціональна семантика слов'янських та германських мов» (Житомир, 1995), на Третій Міжнародній конференції з функціональної лінгвістики «Функциональная лингвистика: принципы организации текста» (Симферополь, 1996), на Восьмій Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Функциональный аспект семантики мовних одиниць» (Харків, 1997) та ін.

Матеріали дисертації використовувались при читанні спецкурсів з функціональної граматики, когнітології, теорії тексту, комунікативної лінгвістики.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку наукової літератури (298 позицій), списків художніх текстів та словників і довідників. Обсяг роботи - 182 сторінки.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі представлено ступінь дослідженості теми, проаналізовано основну проблематику стосовно вивчення просторових мовних засобів у російській та інших мовах, визначено актуальність, наукову новизну, теоретичне й практичне значення, мету і завдання дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Концептуальна організація мовної категорії локативності» розглядається проблема відображення у концептуальній системі людини, зокрема у її ментальному лексиконі, просторових відношень, формування загальної картини реалій локативності у носіїв російської мови та можливості її мовної вербалізації, а також використання у процесі комунікації (дискурсі).

Головною рисою інтеріоризованого у мисленні простору є його членованість, що зумовлена сприйняттям людиною окремого існування об'єктів навколишнього середовища, їхніх частин за умови наявності в них певних предметних форм та меж.

Концептуальний елемент «виокремленість», який відображається у внутрішньому лексиконі людини, визначає обов'язкову наявність протилежного концепту цілісності. Утворення вербального коду, що втілює загальні уявлення людини щодо простору як певного місця, якому притаманні ознаки відокремленості, цілісності, граничності, відбивається у формуванні номінативних одиниць класу іменників. Саме вони здатні фіксувати й репрезентувати локативні ознаки різної семантики та місця у ФСП.

Концептуальний зміст просторовості у російській мові відображається у лексемах *пространство, место, местоположение, местность, сторона, территория* тощо, конкретизація яких контекстуально забезпечується та уточнюється. Кількість іменників з яскравою локативною семантикою - експлікаторів системи просторових концептів обмежена. До них належать субстантиви із зазначенням найменування певної частини об'єкта: *верх, низ, перед, середина, центр, бок* і под. Оскільки більша частина одиниць цього класу є полісемантичною, локативна сема присутня у їхній семантичній структурі і реалізується залежно від ЛСВ або ж як архісема, «висвітлюючи» головне просторове значення, або ж як диференційна, супровідна. Носіями локативних значень виступають географічні назви - топоніми, які позначають просторові об'єкти різного розміру та масштабу.

Концептуальні ознаки цілісності та розміру, що утворюють поняття предметної форми, характеризують матеріальну субстанцію через такі атрибути, як величина та її параметри.

Величина постає інваріантною, регулярно відтвореною у певних межах просторовою формою, яка, порівняно з іншими предметними формами, набуває предметних ознак. А останні, пов'язані вже з її розмірами, відіграють роль конкретних параметрів об'єктів, що визначають довжину, ширину, висоту, глибину, об'єм об'єктів.

Поняття величини та просторових параметрів є соціально вагомими щодо діяльності людини, тому їхні вербальні форми варіюються залежно від колективних, групових та індивідуальних характеристик мовців. Спеціалізованим засобом внутрішнього лексикону, що позначає величину об'єкта та його параметричні ознаки, у російській мові є зокрема просторові кваліфікатори у вигляді, по-перше, ад'єктивних форм локативної семантики, а по-друге, синтаксичних конструкцій, словосполучень. Це пов'язано з наявністю у мові двох способів номінації локативних відношень: відповідно неточного (*большой, небольшой, маленький*) і точного, розчленованого (вживання параметричних "формул" із найменуванням одиниць виміру у сукупності їхніх кількісних характеристик, що об'єктивізують параметричну

ознаку). Це, у свою чергу, визначає вплив на категоріальні одиниці локативності суб'єктивного та об'єктивного чинників і, як наслідок, - здатність мовців здійснювати відносну та абсолютну оцінку просторових параметрів об'єкта.

Кваліфікатори та квантифікатори локативності відображають загальну величину об'єкта та його параметри, встановлюючи опозиції на підставі певної просторової ознаки: загальної величини (*большой - маленький*), довжини (*длинный - короткий*), ширини (*широкий - узкий*) тощо. Похідні модифікаційні прикметники *длинноватый, длиннющий, длиненький, длинный-предлинный* і под. та моделі із прислівниками міри та ступеня (*слишком, довольно, чересчур, очень, не совсем* тощо), відтворюють суб'єктивний характер міри та інтенсивності сприймання розмірів та величин реалій.

Інша група складається із номінативних одиниць типу словосполучень як своєрідних «формул» конкретно-параметричної семантики: *десять километров длиной (в длину), глубиной три метра* та ін. Похідними від них одиницями є композити синтагматичного типу, утворені сполученням кількісного компонента та одиниці виміру: *трехкилометровый, пятиаршинный* та ін.

Семантична структура локативів відтворює також концепт просторового порядку розміщення об'єктів, що у ментальному лексиконі інтеріоризує відношення розташування у просторі об'єктів, їхніх частин та відстані між ними. Останнє відображається у внутрішньому лексиконі мовними знаками із значенням місцеперебування просторових об'єктів відносно певної системи відліку.

Структура концептуальної картини просторових відношень насамперед позначена дейктичними мовними знаками як центром моделювання певних локативних категоріальних ситуацій: відносного (суб'єктного) або абсолютного (суб'єктно-об'єктного). Виходячи з цього вимальовуються дві моделі репрезентації локативних відношень. У першій моделі місцеположення та напрям руху визначаються суб'єктом висловлювання анафорично - з обов'язковим вербальним чи невербальним антецедентом (дейктична локативність). Дейксис фіксується у внутрішньому лексиконі у вигляді бінарної системи опозиційних засобів, яку складають займенникові прислівники з категоріальним локативним значенням: *здесь - там, сюда - туда* тощо, вказівні займенникові пари *это - то (место), этот - тот (объект)* і частки *вот - вон (разг)*.

Інша модель (суб'єктно-об'єктна) визначає суб'єктивно мотивоване місцезнаходження об'єкта та напрям руху відносно інших об'єктів, а також позначає

відстань між ними. Спеціалізованим засобом цієї моделі є локативи-адверби. У російській мові вони співвідносяться з прийменниками, утворюючи при цьому корелятивні пари (пор. *около росло дерево і около дома, рядом возвышался дом і рядом со школой*).

Диференціація адвербіальних локативів залежить від орієнтації просторових відношень, що можуть бути суб'єктно-об'єктними чи суб'єктними. У першому випадку засоби локативності поділяються залежно від ступеня конкретизації просторових відношень. До них належать узагальнюючі прислівники *всюду, повсюду, вокруг, везде* тощо, займенникові прислівники з невизначено-узагальнюючим значенням: *где-то, кое-где, где-либо, где-нибудь*, а також адверби, у семній структурі яких міститься вказівка на конкретний характер локативної ознаки: *параллельно, перпендикулярно, ступенчато; клином, кругом, накрест* тощо. У випадку, коли адвербіальні конструкції орієнтовані на суб'єкт, має місце поділ на дві групи локативів: антропоцентричні, що визначають місце об'єкта стосовно певного суб'єкта, та аксіологічні, які позначають оцінку суб'єктом відстані між об'єктами.

Антропоцентричні прислівники репрезентують місцезнаходження об'єкта відносно передньої / задньої частини суб'єкта (чи центра відліку) (*вперед, впереди - назад, позади*), однієї чи кількох його боків (*направо, справа - налево, слева; сбоку, по бокам, по сторонам*); нижньої / верхньої частини суб'єкта чи об'єкта щодо нього (*вверх, вверху - вниз, внизу*).

Семантика аксіологічних просторових адвербів репрезентує оцінку форми організації простору, в центрі якої перебуває суб'єкт. Визначається кілька локативних поясів: той, що знаходиться у безпосередній близькості до суб'єкта (на вербальному рівні значення фіксують прислівники *впритык, вплотную, близко, рядом, около, возле*), на певній незначній відстані від суб'єкта (*неподалеку, невдалеке*) та значною мірою віддалений від суб'єкта, спрямований у безмежність (*вдали, вдалеке, далеко*).

Важливим принципом диференціації локативів є концепт статичності / динаміки просторових відношень. Цей поділ відображається у вигляді вербальних засобів, що позначають відповідно місцезнаходження об'єктів та їхні параметри (у тому числі відстань між ними) або напрям руху відносно певної системи координат. Семантика статичної локативності актуалізується прислівниками місця, дієсловами існування та місцезнаходження поряд з іменною конструкцією чи прислівником з локативним значенням. Динамічна локативність експлікована дієсловами руху та прийменниково-відмінковими формами іменника чи прислівниками.

Зважаючи на те, що світ є континуальним, а поняття - дискретними, концептуальне членування світу лише частково відбивається у його вербальному членуванні: між ними існують відношення взаємної доповнюваності. У мовленні використовуються конструкти, що належать до інших концептуальних сфер ментального лексикону, але їхнє вживання реалізує інші семантичні можливості та інші концепти, зокрема локативні. Як наслідок з'являються особливі моделі з модифікованою ускладненою семантичною структурою, в яких основне базове значення завдяки контексту та конситуації доповнюється супровідним. В дисертації проаналізовано мовленнєві конструкти, які поряд з основним локативним значенням містять супровідні - значення темпоральності, мети, причини, квалітативності та ін., а також ті моделі, в яких сема "місце" постає як диференційна або потенційна.

Категоріальна семантика локативності виявляється на підставі концептуальної системи понять, що відображають різні просторові відношення, наявні у дійсності та в суб'єктивній сфері мовців. Функціонально-семантична категорія локативності формується на базі сукупності різнорівневих мовних засобів із просторовим значенням, які об'єднуються у вигляді ФСП.

Другий розділ дисертації «Функціонально-семантичне поле локативності у сучасній російській мові» присвячений обґрунтуванню функціонально-семантичної польової природи локативності та моделюванню відповідного ФСП на підставі лексичних, синтаксичних та словотворчих засобів мови, а також мовленнєвих конструкцій з локативною семантикою.

Функціонально-семантичне поле локативності є поліцентричною структурою, оскільки об'єднує різнорівневі мовні одиниці та мовленнєві засоби, які однаково регулярно передають семантику просторових відношень. Поле локативності має дифузний характер через відсутність у мові граматичної категорії простору та наявність числених концептуальних просторових значень. Внаслідок цього найбільш оптимальним є опис ФСП локативності за принципом матриці, що передбачає побудову системи параметрів щодо мовних одиниць з локативною семантикою.

Знакова природа засобів вираження категорії простору є *першим параметром матриці*, що диференціює їх на номінативні (знакові) та релятивні (напівзнакові) засоби. Номінативні локативи відображають просторові об'єкти, відношення та їхні атрибути у вигляді слів та словосполучень, зокрема іменників із загальнореференційним просторовим значенням або конкретно локативною семантикою; дієслів із значенням загальної локалізації предмета у просторі та дієслів

руху; адвербіальних моделей на позначення місцезнаходження об'єкта, його параметрів та відстані між об'єктами. Релятивні засоби (напівзнаки) репрезентуються словотворчими афіксами на рівні слова (*предсердие, загород, наколенник, пришкольный, межконтинентальный, околосезонный, подбежать, выехать; малинник, пожарище*), прийменниками на рівні словосполучення (*в, из, к, у, на, около, вдоль, рядом, через* тощо + відмінкова форма іменника) та сполучниковими словами на рівні складного речення (підрядні конструкції із значенням місця, зокрема займенниково-співвідносні).

Другий параметр матриці - семантична варіативність просторових значень - диференціює локативи на основі концептуальних відношень об'єктів, об'єкта та суб'єкта у просторі, статички / динаміки просторових показників тощо.

Семантика локативності репрезентує три основні типи відношення об'єктів у просторі: суміжність (вертикальну чи горизонтальну локалізацію), їхню контактність та заповнюваність (часткову чи повну) одного об'єкта іншим.

Відповідно до опозиції статички / динаміки просторових відношень, група статичної локативності інтегрує різнорівневі мовні засоби і мовленнєві утворення, що, по-перше, характеризують розташування об'єктів у просторі, а по-друге, параметризують просторові ознаки об'єкта; група динамічної локативності репрезентує значення: а) наближення об'єкта до просторового орієнтиру; б) віддалення від нього; в) пересування безвідносно до початкового / кінцевого пункту (рух усередині певного простору чи перетинання просторових меж).

Вираження просторових відношень у мовленні характеризується різним ступенем точності (*третій параметр матриці*) у зв'язку з потребами конкретної комунікативної ситуації щодо поширення тієї чи іншої інформації та характеру оцінювання просторових параметрів і масштабів. Зважаючи на це, засоби вираження просторових значень розподіляються на точні (абсолютні) і неточні (відносні) компоненти.

Різновидами неточної локативності є приблизна (коли потреба у конкретизації просторових обставин є неактуальною: *Верстах в двадцати пяти от этих мест глухо перекачывался по дымному горизонту шум орудий* (А.Н.Толстой); *Потом невдалеке посылшался скрежет остановившихся гусениц* (К.Симонов)), невизначена (значення актуалізують невизначені займенники *где-либо, где-нибудь, кое-где, где-то, куда-либо* и под.: *Кое-где чернели сосны* (А.Н.Толстой); *Где-то позади, в сыром тумане осталась дорога* (М.Шолохов)) та власне неточна локативність (при відсутності будь-якого

конкретизатора: Позади *слышались выстрелы* (А.Н.Толстой)). Формальним показником точної локативності є її поширеність.

Особливе місце в системі точної і неточної локативності посідає узагальнена локативність, що реалізується у мовленні як точна (якщо у тексті з'являється її вербальна «розшифровка»: В степи, за рекой, по дорогам - *везде было пусто* (А.Н.Толстой)); або неточна: *Отовсюду бежали люди* (А.Н.Толстой).

У дисертаційному дослідженні значна увага приділяється дейктичній локативності, яка має допоміжні засоби конкретизації у вигляді вербальних чи смислових антецедентів.

Третій розділ дисертаційної роботи «Функціонування засобів локативності у художньому тексті» містить аналіз функціонування локативних моделей, компонентів ФСП локативності у художніх текстах як різновиді дискурсу, де вони утворюють особливу структурно-семантичну текстову категорію - топос.

Засоби локативності утворюють в тексті особливу інтегровану систему, що відображає просторовий зміст твору та опосередковує тематично-когезійні зв'язки текстової єдності. Зважаючи на те, що у наукових працях з лінгвістики тексту розглянуто такі текстові категорії як хронотоп, континуум (І.Р.Гальперин, О.І.Москальська, Т.М.Ніколаєва, В.О.Кухаренко та ін.), особливо значущим в аспекті функціонального моделювання мовленнєвих компонентів локативності є відокремлення власне просторового показника тексту як самостійної текстової категорії - топосу.

Топос на відміну від літературознавчого поняття «художній простір», є когезійно інтегрованою мережею тексту, що формується на підставі спільності семантичних компонентів локативності у лінійно розташованих текстових конструктах.

Наявність таких рис як глобальність (існування категорії топосу в усьому тексті), обов'язковість (наявність просторових маркерів у будь-якому художньому творі), дискретність (фрагментарна поява локативних експлікаторів у тексті), когезійність тощо зумовлюють текстові ознаки категорії топосу.

Топос як текстова категорія виконує ряд важливих функцій (інформативну, інтеграційну, сюжетоутворюючу, образну, емотивну, стилістичну тощо), на підставі чого кваліфікується статус топосу як структурно-семантичної текстової категорії.

Єдиний топос на протязі всього тексту може конкретизуватись у вигляді окремих мікротопосів, що співвідносяться із поняттям тематичної сітки тексту, де

реалізація значень можлива як результат взаємодії лексичних, синтаксичних, словотворчих та інших мовних засобів, які знаходяться у відношеннях граматичної та семантичної погодженості.

Мікротопоси загалом відображають семантичну варіативність локативності у ФСП, але здатні поєднувати кілька просторових показників функціонально-семантичної категорії локативності. Вся множинність експлікованих у тексті просторових маркерів може бути зведена до основних типів мікротопосів.

Мікротопос-опис місцезнаходження характеризує певне місце дії: інтер'єр, ландшафт тощо через сукупність мовних засобів статичної локативності. Це головним чином дієслова-ідентифікатори просторового положення з іменними синтаксемами (чи адвербіальними локативами), що виступають у реченні у вигляді поширених і непоширених зворотів, груп однорідних членів тощо: *Старинный двухэтажный дом кремового цвета помещался на бульварном кольце в глубине чахлого сада, отделенного от тротуара кольца резной чугунной решеткой* (М.Булгаков). Порядок експлікації компонентів мікротопосу зумовлює його структурні різновиди, які визначаються або переліком компонентів мікротопосу, або його послідовним описом.

Параметричний мікротопос, тісно пов'язаний із мікротопосом першого типу, репрезентує параметричні ознаки та розміри об'єктів. Основним засобом його творення є параметричні ад'єктиви та параметричні "формули" локативно-дименсивного значення: *"На маленькой головке жокейский картузик...гражданин ростом в сажень, но в плечах узок. худ неимоверно"* (М.Булгаков).

Мікротопос-переміщення являє собою своєрідне поєднання мікротопосів різних типів. Його характерною рисою є динамізм дії, що передається семантикою певних мовних знаків, серед яких чільне місце посідають дієслівні форми із значенням пересування у просторі: *Ребятишки перебежали через лес, миновали заваленное старыми деревьями ущелье и вскоре оказались перед большим каменным утесом.*

Дейктичні засоби локативності формують вказівний мікротопос, що може обмежуватись одним словом - займенниковим прислівником *там, здесь, туда, сюда* тощо. Дейксис може супроводжуватись вербальними чи смисловими антецедентами: - *Мне туда, за ним? - спросил беспокойно мастер... - Нет, - ответил Воланд <...> - Так, значит, туда? - спросил мастер, повернулся и указал назад, туда, где соткался в тылу недавно покинутый город с монастырскими пряничными башнями... - Тоже нет, <...> тут Воланд махнул рукой в сторону Ершалаима, и он погас. - И там тоже, - Воланд указал в тыл, - что делать вам в подвальчике?*

...неужто вы не хотите днем гулять со своею подругой под вишнями, которые начинают зацветать, а вечером слушать музыку Шуберта? Неужели ж вам не будет приятно писать при свечах гусиным пером?.. Туда, туда. Там ждет уже вас дом и старый слуга... По этой дороге, мастер, по этой (М.Булгаков).

Мікротопос-«сигнал» інформує читача відносно місця дії, проте не описує його. Він репрезентується кількома словами з локативним значенням, зокрема представленими приєднаниково-відмінковими формами просторової семантики: *Сейчас я зайду к себе на Садовую, а потом в десять часов вечера в МАССОЛИТе состоится заседание, и я буду на нем председательствовать* (М.Булгаков).

Основні результати дисертаційного дослідження відображено у **висновках**:

1. Функціонально-семантична категорія локативності у сучасній російській мові є результатом мовної інтеріоризації у концептуальній системі (картині) антропоцентрично орієнтованих просторових відношень, наявних у реальному світі. Між концептуальною картиною локативності та вербалізованим ментальним лексиконом не існує повної автентичності, ізоморфізму: мовна та поняттєва категорії знаходяться у відношенні доповнення, оскільки за межами їхньої спільності існують невербалізовані компоненти просторового змісту та некатегоризовані мовленнєві відношення модельних просторів.
2. Загальними поняттями концептуальної системи локативності, що відображені у російській мові у вигляді певних напівзнаків, номінативних одиниць, конструкцій, є концепти виокремленості, цілісності, величини, розміру, просторових параметрів, квантитативної та кваліфікативної сутності, порядку розташування, суб'єктності та об'єктності, орієнтиру, руху тощо.
3. ФСП локативності, що ґрунтується на ієрархічній організації різнорівневих засобів зі спільним категоріальним значенням, зумовленим концептуально, має статус поліцентричного дифузного угруповання, оскільки домінантою його є семантичні варіанти простору, що передаються у мові з більшою або меншою мірою «яскравості».
4. Стратифікація і систематизація засобів локативності здійснюється шляхом польового моделювання за принципом матриці, параметрами якої є знакова природа компонентів, семантична варіативність просторового змісту, ступінь точності локалізації, її дейктичність.
5. У структурі ФСП обов'язковими доповненнями є мовленнєві конструкції

локативності, що можуть реалізувати у тексті (дискурсі) семантику інших мовних ФСП: темпоральності, мети, каузативності, кваліфікативності, персональності тощо.

6. Засоби ФСП локативності утворюють у тексті особливу інтегровану мережу, що актуалізується когезійно-тематичними текстовими зв'язками, є поліфункціональною і обов'язковою. Ця сукупність локативних знаків у дискурсі в їхній взаємодії формує окрему текстову категорію топосу, що співвідноситься з категоріями художнього простору та хронотопу.
7. Топос тексту протягом твору може членуватися на мікротопоси як просторові конкретизатори, що позначають зміну або статичність локалізації об'єктів (мікротопоси опису, параметризації, переміщення, дейктичності тощо). Система мікротопосів, когезійно опосередкована, виникає у модельному світі твору і залежить від концептуальної системи автора, його особистісних характеристик, інтенції, прагматичних показників дискурсу.

За матеріалами дисертації опубліковано такі роботи:

1. Емец (Богданова) И.В. Функционирование средств локативности в художественном тексте // Актуальні проблеми гуманітарних наук / Проблеми бізнесу: Науково-методичний збірник. - Черкаси: ІУБ, 1994. - С. 68-73.
2. Емец (Богданова) И.В., Селиванова Е.А. Функционально-семантическое поле локативности в современном русском языке // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. - Черкаси: "Сіяч", 1995.- С. 128-134.
3. Ємець (Богданова) І.В. До питання про субстантивні, ад'єктивні та адвербіальні локативні моделі (когнітивний аспект) // Гуманітарний вісник. Іноземна філологія: Збірник наукових праць. - Черкаси: ЧІТІ, 1998. - Число 2. - Ч.1. - С.70-76.
4. Ємець (Богданова) І.В. Мовні засоби вираження категорії локативності сучасної російської мови у когнітивному аспекті // Придніпровський науковий вісник. Серія Філологія. - Дніпропетровськ, 1998. - № 38. - С. 1-7.
5. Богданова И.В. Топос как структурно-семантическая категория текста // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. - К.: ІЗМН, 1998. - Ч. 1. - С. 124-129.

Богданова І.В. Функціонально-семантична категорія локативності у сучасній російській мові. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за

спеціальністю 10.02.02 - російська мова. - Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 1998.

Дисертація присвячена дослідженню функціонально-семантичної категорії локативності у сучасній російській мові. Об'єктом комплексного аналізу є різнорівневі мовні та мовленнєві засоби локативності, на підставі яких моделюється функціонально-семантичне поле поліцентричного дифузного типу за принципом матриці. У роботі обґрунтовується текстова категорія топосу, яка визначається на основі когезійно-інтеграційної взаємодії компонентів ФСП у художньому творі.

Ключові слова : категорія локативності, концепт локативності, функціонально-семантичне поле локативності, матричний принцип, топос, функції топосу, мікротопос.

Богданова И.В. Функционально-семантическая категория локативности в современном русском языке. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02. - русский язык. - Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1998.

Диссертация посвящена исследованию функционально-семантической категории локативности в современном русском языке. Объектом комплексного анализа являются разноуровневые языковые и речевые средства локативности, служащие основанием для моделирования функционально-семантического поля локативности полицентрического диффузного типа по принципу матрицы. В работе обосновывается текстовая категория топоса на основе когезийно-интегративного взаимодействия компонентов ФСП локативности в художественном произведении.

Ключевые слова: категория локативности, концепт локативности, функционально-семантическое поле локативности, матричный принцип, топос, функции топоса, микротопос.

Bogdanova I.V. The functional-semantic category of locativity in the modern Russian language. - Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree by specialty 10.02.02. - Russian language. - M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 1998.

The Thesis devoted to the research of the functional-semantic category of locativity in the modern Russian language. The objects of the complete analysis are the different-level language and speech means of locativity, which are the basis for modeling of the functional-semantic field of the locativity of polycentric diffuse type according to the matrix principle. The thesis proves the textual category of the topos on the basis of the cohesion-integral interactivity of the components of the FSF in fiction.

Key words: category of locativity, concept of locativity, functional-semantic field of

locality, matrix principle, functions of the topos, microtopos.